

Pohľady jednotlivých autorov na vytýčenú problematiku sú rozličné; je to podmienené nielen rozdielnou tematikou, ale aj spôsobom ich uvažovania. Určité odlišnosti z hľadiska metodológie však nenia vcelku jednotný marxistický prístup všetkých troch filozofov. Úvahy, ktoré

sa pohyujú uprostred trojuholníka pojmov človek — osobnosť — existencia, pomáhajú tak prispieť k dotvoreniu kritického marxistického pohľadu na filozofické smery prítomnosti.

Dalimír Hajko

GNOZEOLOGICKÁ ANALÝZA KAŽDODENNÉHO NÁBOŽENSKÉHO VEDOMIA

Vydavateľstvo Kyjevskej univerzity vydalo prácu B. O. Lobovika *Budežna religijná svidomist*. Gnozeologičnyj analiz, 1971, 174 strán. Autor v nej netradičným spôsobom podrobil hlbokú gnozeologickú analýzu mnohé aspekty otázky „každodenného náboženského vedomia“, náboženské predstavy vo vzťahu k „zákonom elementárnej abstrakcie“, nadprirodzenosť ako predmet „každodennej náboženskej viery“ a ďalšie.

Čísla svetových štatistík a sociologický výskum hovoria o masovom odlive záujmu veriacich o kultovú stránku náboženstva, o akútnom nedostatku kňazov a iných uzakovateľoch krízy oficiálnej ideológie najmä kresťanského náboženstva. Už menej hovoria štatisticky o tom, kde sa tento proces dostal. Nie u všetkých ľudí, ktorí sa odkláňajú od oficiálnych kultov, náboženský svetonázor vystriedal vedecký, materialistický svetonázor. A práve problémom foriem „každodenného náboženského vedomia“ bez ucelených svetonázorových dôsledkov podrobil Lobovik gnozeologickej analýze spolu so sociologickým prístupom a s využitím konkrétneho materiálu zo sociologického výskumu (str. 71, 72, 73). V každodennom vedomí ešte vládnu náboženské prvky, ale často chýba ucelený svetonázor, ktorý by koncepčne ovplyvňoval riešenie každodenných problémov i vlastné postoje k sebe a svetu. Náboženské prvky so svojimi sociálno-ekonomickými a gnozeologickými zdrojmi tvoria zložitý „mechanizmus“, ktorého tendencie

chce využiť „praktický modernizmus“, ale ktoré musí využiť na svoje ciele aj marxistický ateizmus. Lobovik vychádza z marxistického chápania náboženstva „ako zvláštnych foriem produkcie, ako osobitnej formy spoločenských vzťahov“ (str. 15). Isté sociologické východiská, ktorými sa riadia Marx a Engels pri gnozeologickej analýze náboženstva, pokúsil sa autor tvorivo rozvinúť v analýze „každodenného náboženského vedomia“. Neuspokojuje sa s odpoveďou na otázku: prečo vzniká náboženské vedomie, a hľadá odpoveď na otázku: ako funguje jeho „mechanizmus“ (str. 19). Proces prijímania marxistického svetonázoru teda predpokladá odhalenie zložitého „mechanizmu“ fungovania „náboženského vedomia“ v každodennom praktickom živote človeka. Jeho jednotlivé stránky pokladá za určované mnohými deformovanými vzťahmi v spoločnosti, spoločenskom vedomí i v individuálnom vedomí. Dôsledná analýza a kritika poslednej opory prežívania náboženstva v socialistických krajinách — „každodenného náboženského vedomia a jeho gnozeologických a spoločenských aspektov“ — to je úloha, ktorú Lobovik rieši dôsledne marxisticky, s novými prístupmi i s bohatou faktickou argumentáciou.

Hneď v prvej kapitole *Gnozeologická stránka náboženského vedomia* autor naznačil, že sa mieni vyvarovať všetkým zjednodušením, takých častých najmä pri stotožňovaní dvoch rovín „každodenného náboženského vedomia“ a „teoretického

náboženského vedomia". Bolo by omylom extrapolovať logicko-gnozeologické charakteristiky poznávacieho procesu na náboženské vedomie. Povedzme, základný obsah každodenného náboženského vedomia tvorí zmyslová skúsenosť (str. 33). „Gnozeologická stránka náboženského vedomia“ sa vymedzuje z zložitom „mechanizme“ vzťahu subjektu a objektu (str. 10). Primárnosť subjektívizácie objektívneho v zmyslovopredmetnej činnosti i vo vedomí môže byť východiskom každého poblúdenia človeka. Charakter tejto subjektívizácie je vždy určovaný materiálmi vzťahmi spoločnosti a ich odrazom vo vedomí. Preto aj analýza vedomia, resp. jeho určitej stránky je nevyhnutne podmienená analýzou človeka ako spoločenskej bytosti a jeho vedomia ako spoločenského vedomia. „To sa v plnej miere týka aj gnozeologickej analýzy náboženského vedomia, ktoré je spojené s konkrétnou formou spoločnosti“ (str. 8). Cez analýzu predmetnej činnosti a konkrétnych sociálnych vzťahov v spoločnosti sa autor dostáva k odhaleniu špecifickosti gnozeologických vzťahov v náboženstve ako forme odcudzenia. Táto cesta vedie k pochopeniu gnozeologického aspektu vzťahu náboženského vedomia k formám predmetnej činnosti, k tomu, čo náboženstvo vyjadruje.

Podceňovanie náboženského vedomia ako dôležitej súčasti vedenia veriaceho človeka vedie k záveru, že náboženské vedomie je bezobsažné, že je výsledkom omylu bez gnozeologického vzťahu ku skutočnosti. Takýto prístup k náboženskému vedomiu vychádza z nepochopenia dialektiky vzťahu subjektu a objektu. V dôslednej analýze zákonitosti tohto vzťahu treba vidieť Lobovikov nový prínos i ťažisko jeho práce (str. 27). Spočíva v gnozeologickej analýze vzťahu subjekt — objekt a v jeho reflexiách o náboženskom vedomí všeobecne a v „každodennom náboženskom vedomí“ osobitne. Nové pohľady na náboženské vedomie, ktoré sa pred nami otvárajú, sú výsledkom marxistického prístupu k vzťahom náboženských predstáv

voči objektu a vzťahu subjektu k náboženským predstavám. Nepochopenie ich zákonitosti je príčinou mnohých idealistických koncepcií človeka i nepochopenia úlohy náboženstva v živote človeka (str. 20, 21). Gnozeologickou analýzou vzťahu subjektu a objektu v „každodennom náboženskom vedomí“ prichádza autor k záveru, že tomuto vedomiu chýba sebareflexia a poznanie vzťahu subjektu a objektu. V náboženskom vedomí sa subjekt a objekt stotožňujú. Preto pre veriaceho je objektom jeho myslenia jeho subjekt. Odtiaľ pramení neschopnosť veriaceho nájsť skutočnú príčinu jeho viery, jej zdroj a pôvod. Ak danému vedomiu chýba základná sebareflexia, ako je to v „každodennom náboženskom vedomí“, potom sú nevedomosť, tradícia a iné vplyvy rozhodujúce pre pretváranie náboženského vedomia. Mechanická extrapolácia „logicko-gnozeologických východísk na každodenné náboženské vedomie“ vedie k nepochopeniu jeho obsahu, ktorý tvorí empirická každodenná skúsenosť, a „mechanizmus“ jeho „fungovania“, t. j. „emocionálno-intelektuálneho“ vzťahu k objektom náboženstva. V druhej kapitole, analyzujúc „subjekt a objekt každodenného náboženského vedomia“, autor sa zameriava na proces ľudského myslenia i čítania a na možnosti ich premeny na „objekt náboženského vedomia“. „Subjekt náboženského vedomia — to je spoločnosť so svojimi dejinami, predmetnou a duchovnou kultúrou, ale spoločnosť v takom stave, v takých jej sociálnych formách, ktoré tvoria neskutočný svet človeka, kde nie on vládne nad svojou činnosťou, ale produkty jeho činnosti vládnu nad ním“ (str. 53). „Objekt náboženského odrazu tiež nie je predmetnou *danosťou*, ale istou jej stránkou, z ktorej subjekt pretvára v praktickom a poznávacom vzájomnom pôsobení“ (str. 54). Za určitých podmienok sa „objektom náboženského vedomia“ stávajú sily, ktoré bránia bytostnému rozvoju človeka. Samozrejme, „objekt náboženského vedomia“ sa formuje

v súvislostiach fungovania týchto síl. Útlak odcudzených materiálnych vzťahov vedie k vzniku „objektu náboženského vedomia“. Je to výsledok uvedenia útlaku, ne-slobody a súčasne protest proti nim. V tom je sila subjektu tvorí náboženský svet, ale aj „gnozeologická sila“ tvorí poznávací vzťah ku skutočnosti. Vzťah subjektu a objektu v náboženskom vedomí má svoju gnozeologickú stránku, ktorá ho robí historickým javom, analyzovateľným sociologickými a „gnozeologicko-logickými“ metódami.

Na základe týchto poznatkov pristúpil autor ku konkrétnej otázke predmetu „každodenného náboženského vedomia“ (str. 124). Otázka je o to aktuálnejšia, že v niektorých socialistických krajinách vzhľadom na základné spoločenské premeny a nerozvinutosť náboženskej filozofie vzniká nová situácia, v ktorej náboženské vedomie je určované každodenným „náboženským vedomím“. Konkrétny sociologický výskum v Sovietskom zväze potvrdzuje autorove závery, že nadprirodzené v „každodennom náboženskom vedomí“ je výrazom zmyslovkonkrétneho vzťahu človeka ku každodenným problémom života. Vyplýva z neschopnosti vysvetliť niektoré zákonitosti života a je prejavom „samoargumentácie“ na nízkej úrovni (str. 87). Náboženské vedomie za socializmu nestráca charakter odcudzenia. Je však „samoodcudzením“ bez ekonomického a spoločenského základu. Objektom náboženského odrazu sa stávajú za socializmu sily ovládajúce ľudí v ich každodennom živote. Príčiny tejto skutočnosti treba vidieť najmä v nízkej kultúrnej a intelektuálnej úrovni, ktorá je prekážkou pri prekonávaní tradície a pri prijímaní vedeckého svetonázoru. Sily, ktorých príčiny človek nie je schopný vysvetliť, stavia mimo seba, resp. nad seba. „Veriaci práve vďaka náboženskému presvedčeniu v tej alebo onej miere sám sa odcudzuje výdobytkom sociálneho a duchovného rozvoja, hoci aj tu treba zachovať rozdielny prístup, ak ide

o veriaceho v podmienkach kapitalizmu a socializmu“ (str. 70).

V tretej kapitole svojej monografie B. O. Lobovik nastoľuje a rieši problém „možnosti náboženského vedomia v priebehu poznávacej činnosti človeka.“ Odkrýva „mechanizmus fungovania“ každodenného vedomia s niektorými faktormi, ktoré môžu pôsobiť v smere vzniku nesprávneho odrazu každodenného života a jeho zákonov vo vedomí človeka (str. 92). Deformácie súvisiace s porušením zákonov elementárnej abstrakcie, absolutizácie subjektívnej stránky zmyslového poznania a porušenia jednoty analýzy a syntézy v poznaní tvoria podľa autora predpoklad pre vznik náboženských predstáv. Autor ich správne nestotožňuje s príčinami vzniku náboženských predstáv. Tým dôležitejšie je toto diferencovanie pri analýze špecifiky „každodenného náboženského vedomia“ na jeho empirickej úrovni. „Treba podčiarknuť, že táto špecifika je podmienená gnozeologicky. Vystupujú ako možnosť fantastického odrazu, vyznačuje sa charakterom elementov subjektívno-objektívneho náboženského vzťahu a podmienkami odrazu“ (str. 136). Na základe odhalenia tohto „mechanizmu“ vzniká otázka prežívania starých náboženských foriem, ale aj možnosti vzniku nových foriem „každodenného náboženského vedomia“. Preto autor nastoľuje zámer: konkretizovať úlohu odstránenia možnosti na uplatnenie náboženských predstáv a pripraviť tak cestu ich „prekonávania“ (str. 92).

V závere práce hovorí autor o „modernizačných“ tendenciách v súčasnom náboženstve. Hodnotí „skutočnosť a kultúrie každodenného náboženského vedomia“. Konštatuje, že v ZSSR sa „modernizácia“ náboženstva nemôže skrývať za modernizáciu ideológie cirkvi, náboženskej filozofie, resp. ich foriem, a vidí „modernizáciu“ ako prispôbenie sa novým podmienkam, ako konformizmus. „V názoroch na socialistický štát radoví veriaci skôr idú po ceste prispôbenia svojich

náboženských predstáv novej skutočnosti, než by prijali tvrdenie, že sovietsky štát je pre nich niečím cudzím len preto, že nepatrí do ich svetonázoru“ (str. 143). Tradícia a kultúrna zaostalosť boli živnou pôdou pretrvávania náboženstva cez tisícročia. Tieto prekážky ľudského pokroku umožňujú konformizmus „každodenného náboženského vedomia“ v súčasnosti a dávajú mu perspektívu (str. 139). Odlíšeniím „modernizmu“ v teológii a v každodennom náboženskom vedomí autor postrehol, že „praktický modernizmus“ prispôsobuje náboženskú vieru skutočnosti (str. 148). Z tohto poznatku vyplývajú závažné závery autora i pre ateistickú výchovu. Platí to najmä vo vzťahoch náboženského vedomia s vedou (str. 149). Aj svet vedy môže byť človeku cudzí, ak presahuje úroveň myslenia. Takýto svet sa môže stať objektom „každodenného ná-

boženského vedomia“. Socialistická spoločnosť vybudovaná na princípoch vedeckého socializmu a vedeckého komunizmu môže byť zdrojom náboženského vedomia pre tých svojich členov, ktorí z konkrétnych príčin neboli schopní prijať vedecký výklad sveta, spoločnosti a nesformovali si k nim svoj vlastný marxistický postoj.

Škoda, že správny prístup autora, založený na jednote gnozeologickej a sociologickej analýzy „každodenného náboženského vedomia“, nie je vyvážený aj psychologickým prístupom. Hoci autor psychologickú rovinu naznačuje (napr. str. 39), táto často splýva s gnozeologickou rovinou analýzy. Uvedená poznámka však nemieni znižovať hodnotu práce B. O. Lobovika, ktorá si zosluhuje pozornosť a uznanie.

J. Bilas

ZÁKLADY VŠEOBECNEJ TEÓRIE UMENIA

Nazývať súbor štúdií *Základy obecné teorie umění*¹, publikovaný univerzitným profesorom a vedúcim katedry estetiky na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej Jaroslavom Volkom, „uceleným“ súborom (Luděk Novák v recenzii práce v *Estetike*, roč. VI, 1969/3, str. 228–232) je azda trochu prehnané a navyše paradoxné, okrem iného i vzhľadom na to, čo autor uvádza v predhovore: „... považujú tematické okruhy, o ktorých jednotlivé kapitoly-studie pojednávajú, za opravdu základnú a pôdorysnú i pro ďalší, zajisté nemenej dôležitú partiu obecné teorie umění. Knížka by musela mať čtyřnásobný rozsah, kdyby měla tematicky a věcně obsáhnout aspoň to, co již dlouhá léta přednáším v universitních extenzích obecné teorie umění... Navíc již pro tento soubor zpracované a připravené kapitoly o

obsahu, formě a materiálu uměleckého díla, o umělecké kritice, o uměleckém záměru putovaly z původního kompletu zase zpátky do zásuvky psacího stolu...“ — Ide teda — tematicky — o selektívny súbor, o akési minimum všeobecnej teórie umenia. O jeho ucelenosti (konzistencii) by bolo možné hovoriť iba v metodologickom zmysle, z hľadiska samého spôsobu spracovania celej problematiky.

Ak by sme chceli posudzovať prácu veľmi zjednodušene podľa titulok jednotlivých kapitol (*Úvod k analýze pojmu umenie, O špecifickom predmete umeleckého odrazu skutočnosti, Vzťah tvorby a konzumu v umení, Artefakt a umelecké dielo, Typizácia ako forma umeleckého zovšeobecnenia, Realizmus v umení, O prístupnosti, zdielnosti a zábavnosti umenia, O pokroku v umení, Umenie a vý-*

¹ VOLEK, J.: Základy obecné teorie umění, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1968.